

УДК 342.76

*Олена Владиславівна Андрієвська,
аспірантка відділу конституційного права
та місцевого самоврядування Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

ПРО КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

Конституція України, проголосивши права і свободи людини та їх гарантії змістом і спрямованістю діяльності держави, одночасно встановила обов'язок держави щодо їх утвердження та забезпечення. Разом із тим саме обмеження прав та свобод людини і громадянина у цьому випадку є одним зі способів реалізації державою зазначеного обов'язку.

При цьому для конституційного забезпечення прав людини та громадянина необхідною є система передбачених Конституцією України державних заходів, гарантій, засобів і механізмів, що втілюються у діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування і спрямовані на сприяння реалізації та захист прав і свобод людини та громадянина, які встановлені Конституцією України [1, с. 8–9].

Значущість та актуальність висвітлення проблематики конституційного механізму обмеження прав і свобод людини та громадянина зумовлюється не лише специфічними обставинами – демократизацією політичної системи, формуванням громадянського суспільства, глибинними реформами на рівні права, структурною організацією державної влади, державного управління, які нині відбуваються в Україні [2, с. 3], – а й необхідністю реального забезпечення дотримання прав та свобод людини і громадянина, а також утвердження та захисту інших гарантованих Основним Законом конституційно-правових цінностей.

Проблематика обмежень прав та свобод людини і громадянина стала об'єктом дослідження, наприклад, у теорії права (О. Осинська, П. Рабінович, В. Ладиченко), у конституційному праві (О. Козир, О. Нестеренко, І. Припхан, О. Скрипнюк, А. Стрекалов, С. Рабінович, Ю. Тодика), у кримінальному праві (Д. Василенко, В. Назаров, Т. Садова, Н. Карпова, В. Павликівський), у цивільному праві (О. Михайленко, Є. Мічурина, І. Міщенко, В. Породько, О. Прокопенко), в земельному праві (Н. Черкаська, О. Конишева), в адміністративному праві (А. Басов, Ю. Дика, С. Магди, О. Худенко). У зарубіжній літературі питання конституційно-правових обмежень прав і свобод людини та громадянина досліджувалися, зокрема, у працях В. Агеєва, А. Ашихміної, Г. Грецової, О. Жиліної, А. Зайцева, О. Должикова, А. Переверзева, О. Подмарева, Є. Рассолової, М. Щаклеїна, І. Ягофорової та ін.

Разом із тим на сьогодні питання конституційно-правового механізму обмеження прав та свобод людини і громадянина взагалі не розглядалося, тому потребує детального дослідження. Слід сказати, що частково окремі аспекти механізму обмеження прав та свобод людини і громадянина чи його структурних елементів в Україні були об'єктом дослідження В. Авер'янова, К. Волинки, Ю. Дикої, А. Колодія, Є. Мічурина, І. Міщенко, А. Олійника, О. Нестеренко, Н. Оніщенко, О. Осинської, В. Погорілка, О. Пушкіної, П. Рабіновича, В. Селіванова, О. Скрипнюка, Є. Стрекалова, О. Осинської, Ю. Тодики, В. Федоренка, О. Фрицького, М. Хавронюка, В. Шаповала, Ю. Шемчушенка та ін.

У науці конституційного права України відсутнє комплексне дослідження конституційно-правового механізму обмеження прав та свобод людини і громадянина навіть у спеціальних дослідженнях, присвячених цьому (Є. Стрекалова), у зв'язку з чим потребує детального вивчення, що обумовлене необхідністю формування досконалої концепції встановлення обмежень прав та свобод людини і громадянина з максимальним врахуванням інтересів людини, яка відповідно до Основного Закону визнається найвищою соціальною цінністю.

Метою статті є дослідження конституційно-правового механізму обмеження прав та свобод людини як складової механізму забезпечення прав та свобод людини і громадянина, а також як окремого інституту конституційного права.

У науці на сьогодні використовуються такі поняття, як «механізм дії права», «механізм правового регулювання», «механізм захисту та забезпечення прав і свобод людини та громадянина», «механізм забезпечення прав і свобод особи», «механізм реалізації прав та свобод людини і громадянина». Однак поняття конституційно-правового механізму обмеження прав і свобод людини та громадянина, з огляду

на недослідженість, взагалі не вживається. Крім того, не визначено ані його структурні елементи, ані мету функціонування, ані обставини, що зумовлюють неналежне функціонування органів державної влади в зазначеній сфері, ані способи для підвищення їх ефективної діяльності. Водночас конституційно-правовий механізм обмеження прав та свобод людини і громадянина, маючи специфічне коло праввідносин, інститутів і структур, потребує детального вивчення, зокрема для забезпечення і гарантування прав та свобод людини і громадянина в Україні.

На функціонування конституційно-правового механізму обмеження прав та свобод людини і громадянина впливає значна кількість різних обставин, що зумовлюють його мету, напрями діяльності, ефективність тощо. Так, значний вплив на нього мають політичний, економічний та правовий напрями діяльності держави, адже саме від них залежить його стан, складові та напрями подальшої діяльності.

Розкриваючи сутність поняття «конституційно-правовий механізм обмеження прав та свобод людини і громадянина», поділяємо висловлену А. Ашихміною позицію щодо розгляду конституційно-правового механізму обмеження прав та свобод людини і громадянина в двох аспектах: 1) як діяльності державних органів, посадових осіб щодо здійснення обмежувальних функцій, обов'язків з метою створення оптимальних умов для реалізації правових обмежень при здійсненні прав і свобод; 2) як результату цієї діяльності, що полягає у фактичній реалізації правових обмежень [3, с. 10].

Саме за допомогою такого розуміння конституційно-правового механізму обмеження прав та свобод людини і громадянина, на нашу думку, можна найбільш детально дослідити зазначене явище, визначити його мету, призначення, основні напрями, наявні на сьогодні недоліки та знайти способи його подальшого удосконалення.

Для найбільш повного дослідження конституційно-правових обмежень прав та свобод людини і громадянина, а також для визначення його призначення, функцій, способів ефективності порядку обмеження прав та свобод людини і громадянина звернемося до визначення розуміння такої категорії, як «механізм».

Термін «механізм» широко використовується у багатьох науках. У науці конституційного права він відсутній. У тлумачному словнику поняття «механізм» з точки зору явищ та процесів розглядається як «внутрішня будова, система чого-небудь» [4, с. 523], у «Короткому економічному словнику» – як послідовність станів, процесів, які визначають собою які-небудь дії, явища; система; пристрій, який визначає порядок якого-небудь виду діяльності [5, с. 401]. У теорії права правовий механізм визначають як певну конструкцію, яка передбачає дію послідовно організованих юридичних засобів, які дають можливість досягти конкретної юридичної цілі з дотриманням відповідної процедури, кожна ланка якого є самостійним комплексом юридичних засобів [6, с. 13].

З урахуванням наведених вище дефініцій, конституційно-правовий механізм обмеження прав і свобод людини та громадянина є так званою системою, в якій конституційно-правові норми перебувають у взаємозв'язку з діяльністю держави, інших суб'єктів конституційного права, у тому числі і людини як найвищої соціальної цінності держави, а також існуванням інших інститутів, явищ, які безпосередньо впливають на встановлення обмеження прав та свобод людини і громадянина.

Таким чином, конституційно-правовий механізм обмеження прав та свобод людини і громадянина, на нашу думку, слід розглядати як сукупність конституційно-правових норм щодо встановлення таких обмежень прав та як систему дій суб'єктів конституційного права щодо фактичної можливості реалізації встановлених обмежень прав та свобод людини і громадянина.

Для найбільш повного розуміння конституційно-правового механізму обмеження прав та свобод людини і громадянина, на нашу думку, слід дослідити його взаємозв'язок із механізмами суміжних явищ.

Конституційно-правовий механізм обмеження прав та свобод людини і громадянина перебуває у тісному взаємозв'язку з механізмом правового регулювання, який є обов'язковою умовою його функціонування. Саме тому, для кращого розуміння досліджуваного явища конституційно-правового механізму обмеження прав та свобод людини і громадянина, слід дослідити питання сутності механізму правового регулювання.

Загальноновизнаним у теорії права є, зокрема, визначення механізму правового регулювання, надане С. Алексєєвим. Науковець розуміє зазначену категорію як взятую в єдності сукупність юридичних засобів, за допомогою яких забезпечується правовий вплив на суспільні відносини [7, с. 9].

Крім того, для розуміння зазначеного поняття та подальшого з'ясування його взаємодії з механізмом обмеження прав та свобод людини і громадянина, слід звернутися до визначень механізму правового регулювання. Н. Оніщенко визначає це поняття як систему правових засобів, за допомогою яких забезпечується результативність правового впливу на суспільні відносини [2, с. 10]; О. Скакун – як процес переведення нормативності права в упорядкованість суспільних відносин, здійснений за допомогою системи правових засобів і форм з метою задоволення публічних і приватних інтересів, забезпечення

правопорядку [6, с. 14]; М. Кельмана та О. Мурашина – як єдиної системи правових засобів, за допомогою яких здійснюється результативне правове впорядкування суспільних відносин та подолання перепон, які стоять на шляху задоволення інтересів суб'єктів права [8, с. 373]; А. Малько – як системи правових засобів, організованих найбільш послідовно, з метою подолання перешкод, що стоять на шляху задоволення інтересів суб'єктів права [9, с. 144] та А. Абрамової – як не статичної сукупності засобів, а нормативно-організованого, послідовно здійснюваного комплексного процесу, направленного на результативне втілення правових норм у життя, за допомогою адекватних правових засобів [10, с. 14].

З урахуванням зазначених вище визначень можна дійти висновку, що механізм правового регулювання і механізм обмежень прав та свобод людини і громадянина взаємодіють шляхом дії юридичних норм на правовідносини щодо виникнення і меж здійснення людиною та громадянином своїх прав і свобод.

Окрім механізму правового регулювання, конституційно-правовий механізм обмеження прав та свобод людини і громадянина пов'язаний із механізмом забезпечення прав та свобод людини, який у вітчизняній науці визначають як єдине, цілісне і якісно самостійне явище правової системи, яке є комплексом взаємопов'язаних і взаємодіючих передумов, засобів та умов, які створюють належні юридичні та фактичні можливості для повноцінного здійснення кожним своїх прав і свобод [11, с. 5]; як систему передбачених конституцією держави заходів, гарантій, засобів та механізмів, що втілюються у діяльності органів державної влади й місцевого самоврядування і спрямовані на сприяння реалізації та захист прав і свобод людини та громадянина, які встановлені Конституцією України [1, с. 8–9]; як комплекс взаємозв'язаних і взаємодіючих нормативно-правових передумов, юридичних засобів та загальносоціальних умов, які створюють комплекс можливостей для повноцінної реалізації прав і свобод, їх охорони від потенційних правопорушень та захисту прав і свобод, які зазнали порушення [12, с. 55].

Отже, з урахуванням наявного в сучасній науці розуміння механізму конституційно-правового забезпечення прав та свобод людини і громадянина можна дійти висновку, що конституційно-правовий механізм обмеження прав та свобод людини і громадянина є складовою механізму забезпечення прав і свобод людини та громадянина, що спрямований на здійснення кожним своїх прав та свобод.

Разом із тим конституційно-правовий механізм обмеження прав та свобод людини і громадянина є не лише складовою механізму забезпечення прав та свобод людини і громадянина, а й окремим інститутом конституційного права.

В Юридичній енциклопедії інститут права визначають як групу взаємопов'язаних юридичних норм, що регулюють окремий вид суспільних відносин, елемент системи права, здійснюють комплексний вплив на поведінку фізичних та юридичних осіб у різних сферах суспільного життя [13, с. 701]. У науці конституційного права інститут визначається, зокрема, як основний елемент системи конституційного права України, який об'єднує об'єктивно сформовану, цілісну і відносно відособлену групу функціонально взаємозумовлених і структурно взаємопов'язаних норм конституційного права, які регулюють найбільш споріднені суспільні відносини, що є предметом конституційного права [14, с. 270].

Для визначення поняття «конституційно-правовий механізм обмеження прав та свобод людини і громадянина» як інституту конституційного права, візьмемо за основу власне авторське розуміння конституційно-правових обмежень як категорії конституційного права (встановлена на підставі Конституції та законів України, які повністю їй відповідають, можливість спеціально уповноважених на це суб'єктів конституційно-правових відносин визначати обсяг наданих людині прав та свобод, а також встановлювати межі реалізації людиною гарантованих їй прав та свобод за допомогою правових засобів, що не суперечать Основному Закону, з метою захисту прав та свобод інших людей, суспільства й держави, а також інших підстав, що визначені Конституцією України).

Крім того, в доповнення до вказаної дефініції, для визначення конституційно-правового механізму обмеження прав та свобод людини і громадянина, підлягають врахуванню вказівки на норми права та дії щодо їх реалізації, а також їх взаємозв'язок, взаємодію між собою його структурних елементів для досягнення поставленої мети, ефективність їх дії в кожному конкретному випадку встановлення конституційно-правових обмежень прав та свобод людини і громадянина.

Таким чином, конституційно-правовий механізм обмеження прав і свобод людини та громадянина як інститут конституційного права є складною системою конституційно-правових норм, засобів, способів, дій, нормативно-організованого, послідовно здійснюваного комплексного процесу, що направлений на досягнення результату щодо захисту прав та свобод людини і громадянина, захисту інтересів держави, суспільства та всіх інших передбачених Основним Законом конституційно-правових цінностей за допомогою структурних елементів, які на основі поставлених перед ними завдань, забезпечують встановлення обмежень прав та свобод людини і громадянина.

Використані джерела

1. *Пушкіна О. В.* Конституційний механізм забезпечення прав людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / О. В. Пушкіна ; Харківська нац. академія ім. Я. Мудрого. – Х., 2008. – 38 с.
2. *Оніщенко Н. М.* Теоретико-методологічні засади формування та розвитку правової системи : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 / Н. М. Оніщенко. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – 26 с.
3. *Ашихмина А. В.* Конституционно-правовой механизм ограничения прав и свобод человека и гражданина в Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / А. В. Ашихмина ; Акад. управл. МВД России. – М., 2008. – 36 с.
4. *Великий тлумачний словник української мови* / уклад. і гол. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2002. – 1442 с.
5. *Краткий экономический словарь* / под ред. А. Н. Азрилияна. – М. : Институт новой экономики, 2001. – 1088 с.
6. *Тарахонич Т. І.* Механізм дії права, механізм правового регулювання, механізм реалізації права, особливості взаємодії / Т. І. Тарахонич // *Держава і право*. – Вип. 50. – С. 12–18.
7. *Алексеев С. С.* Общая теория права : учеб. : в 2 т. – М., 1992. – 314 с.
8. *Кельман М. С.* Загальна теорія держави і права : підруч. / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. – К. : Кондор, 2006. – 477 с.
9. *Малько А. В.* Стимулы и ограничения в праве / А. В. Малько. – М. : Юристь, 2004. – 250 с.
10. *Абрамова А. А.* Эффективность механизма правового регулирования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / А. А. Абрамова ; Красноярский гос. ун-т. – Красноярск, 2006. – 23 с.
11. *Волинка К. Г.* Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / К. Г. Волинка ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2000. – 14 с.
12. *Конституційне право України.* Академічний курс : підруч. : у 2 т. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : Юридична думка, 2008. – 800 с.
13. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко. – К. : Українська енциклопедія, 1999. – Т. 3. – 741 с.
14. *Конституційне право України.* Академічний курс : підруч. : у 2 т. / за ред. В. Ф. Погорілка, В. Л. Федоренко. – К. : Юридична думка, 2006. – Т. 1. – 544 с.

Андрієвська О. В. Про конституційно-правовий механізм обмеження прав та свобод людини і громадянина в Україні

Стаття присвячена питанню конституційно-правового механізму обмежень прав та свобод людини і громадянина в Україні. Визначено поняття конституційно-правового механізму обмеження прав та свобод людини і громадянина. Проаналізовано взаємозв'язок конституційно-правового механізму обмеження прав та свобод людини і громадянина з механізмом правового регулювання. Досліджено взаємозв'язок конституційно-правового механізму обмеження прав та свобод з механізмом конституційно-правового забезпечення прав та свобод людини і громадянина. Встановлено, що конституційно-правовий механізм обмеження прав та свобод людини і громадянина – це інститут конституційного права, що покликаний забезпечувати права та свободи людини і громадянина.

Ключові слова: обмеження прав та свобод людини і громадянина, конституційно-правові обмеження прав та свобод людини і громадянина, конституційно-правовий механізм обмеження прав та свобод людини і громадянина, механізм забезпечення прав і свобод особи, механізм реалізації прав та свобод людини і громадянина.

Андрієвская Е. В. О конституционно-правовом механизме ограничения прав и свобод человека и гражданина в Украине

Статья посвящается вопросу конституционно-правового механизма ограничения прав и свобод человека в Украине. Определено понятие конституционно-правового механизма ограничения прав и свобод человека и гражданина. Проанализировано воздействие конституционно-правового механизма ограничения прав и свобод человека и гражданина с механизмом правового регулирования. Исследовано взаимосвязь конституционно-правового механизма ограничения прав и свобод с механизмом конституционно-правового обеспечения прав и свобод человека и гражданина. Установлено, что конституционно-правовой механизм ограничения прав и свобод человека и гражданина – это институт конституционного права, что обеспечивает права и свободы человека.

Ключевые слова: ограничения прав и свобод человека и гражданина, конституционно-правовые ограничения прав и свобод человека и гражданина, конституционно-правовой механизм ограничения прав и свобод человека и гражданина, механизм обеспечения прав и свобод человека и гражданина, механизм реализации прав и свобод человека и гражданина.

Andriyevska O. Constitutional and legal mechanism of restrictions of rights and freedoms in Ukraine

The article is devoted to the issue of the constitutional mechanism of restrictions of rights and freedoms in Ukraine. The constitutional mechanism of restrictions of rights and freedoms are defined. The impact of the constitutional mechanism of restrictions of rights and freedoms with the mechanism of constitutional and legal protection of rights and freedoms of human are analyzed. The interrelation between constitutional mechanism of restriction of rights and freedoms and mechanism of realization of rights and freedoms. It is established the constitutional and legal framework restricting of human rights and freedoms is an institution of constitutional law that aims to ensure the rights and freedoms of man and citizen.

Key words: restriction of the rights and freedoms of human, constitutional restrictions on the rights and freedoms of human, constitutional mechanism to limit the rights and freedoms of human, mechanism of ensuring the rights and freedoms of human, the mechanism of realization of the rights and freedoms.